

СЛОВО

№ 2 (65), березень – квітень 2018 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

ДО 350-Ї РІЧНИЦІ ОБРАННЯ ДЕМ'ЯНА ІГНАТОВИЧА НА ГЕТЬМАНСТВО

Віталій МАМАЛАГА

старший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Колектив Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» усвідомлює свою суспільну функцію не тільки у збереженні та популяризації пам'яток минувшини, а й у віднайденні та відновленні історичної правди. Цьогоріч, 17 грудня, виповнюється 350 років з того дня, як на козацькій раді у Новгороді-Сіверському гетьманом було обрано Дем'яна Ігнатовича.

Дем'ян Ігнатович гетьманував на Лівобережжі з грудня 1668 р. по березень 1672 р. Сьогодні обсяг інформації щодо нього, презентований увазі широкого загалу, обмежується двома абзацами шкільного підручника, та й фігурує він тут під прізвиськом «Многогіршний». Тим видатнішими виглядають на цьому фоні його реальні дії на користь української держави. Зробивши карколомну, навіть як для того часу, кар'єру, він, «селянський син», вийшов у гетьмани і залишив по собі надзвичайний слід в українській історії. Серед найважливіших його досягнень виокремимо наступне.

По-перше, на відміну від багатьох своїх сучасників гетьман Д. Ігнатович проводив активну політичну та адміністративну діяльність, віддаючи перевагу не насильницьким методам. І саме під час його правління було закладено передумови політичної та економічної стабілізації на території Гетьманщини – подолання так званої Руїни.

Найбільший його політичний успіх взагалі є унікальним в українській історії. Відомо, що гетьмани від 1654 року мали васальний статус по відношенню до московського царя, який оформлювався у вигляді договірних «статей», що підписувались на початку правління гетьмана. Впродовж всієї історії Гетьманщини, з кожним наступним гетьманом умови залежності погіршувались. Відомий лише єдиний випадок протилежного – у 1669 році стараннями гетьмана Д. Ігнатовича в широкому колі питань вдалось розширити права та свободи української держави. З впевненістю можна стверджувати, що саме діяльність Д. Ігнатовича тоді переломила налаштування Москви на швидке поглинання України та дозволила проіснувати Українській козацькій державі до 1764 року. А такий тривалий період існування

власної держави став ідейним та духовним підґрунтям для збереження державницьких прагнень українського народу в подальші часи. В цьому маємо його прямий вплив на нашу сучасність.

Окрім всього, саме Д. Ігнатович зробив Батурин гетьманською столицею. Натепер наш славний Батурин, безумовно, є одним із символів української історії!

Навіть особисті якості та власна мужність Д. Ігнатовича стали видатним прикладом для майбутніх поколінь: після інспірованого Москвою усунення від влади «незручного» гетьмана, йому довелося витримати широкий спектр фізичного та психологічного тиску та в результаті не визнаючи себе винним і не поступитись своїми переконаннями.

Відзначення річниці гетьманування саме 17 грудня 2018 року має принциповий характер, адже в літературі склалась дивна колізія. Дослідники зазви-

Д. Ігнатовича на гетьманство 17 грудня буде по відношенню до нього відновленням історичної справедливості.

З огляду на вище вказане, не виникає жодного сумніву в тому, що пам'ять про гетьмана має бути не просто вшанована, а вшанована на загальнодержавному рівні. В цьому році НІКЗ «Гетьманська столиця» планує провести ряд заходів, присвячених обранню гетьмана Д. Ігнатовича, окрім цього висуває низку ініціатив щодо відзначення 350-річного ювілею гетьманування Дем'яна Ігнатовича на національному рівні, в тому числі звертаючись до органів регіональної та загальнодержавної влади.

Серед пропозицій та планів: проведення наукових конференцій, круглих столів, тематичних читань присвячених гетьману (зокрема, й на базі НІКЗ «Гетьманська столиця»); організація заходів для молоді та юнацтва, виставок

із залученням відповідних архівних та музейних установ країни; проведення теле- та радіопередач відповідної тематики; розробка туристичних маршрутів місцями, пов'язаними з життям та діяльністю Дем'яна Ігнатовича. Безумовно необхідно увічнити гетьмана «в бронзі» та за допомогою найменування на його честь вулиць в містах, які знали його за життя. Звісно, місце, де відбувалась славетна виборна козацька рада в Новгороді-Сіверському, має бути позначене пам'ятним знаком. Урешті-решт, гетьману на сторінках підручників та книжок має бути повернено прізвище, під яким він сам себе знав: «Ігнатович».

Воскова фігура гетьмана Дем'яна Ігнатовича.

Восковим зображенням Москви був змушений прийняти такі правила гри, але нам через 350 років вже пора усвідомити, що джерелом влади в Україні є український народ, а не московський цар. Тому початком гетьманування Д. Ігнатовича є саме Новгород-Сіверська Рада, де вільними козацькими голосами його й затвердили на цій посаді. Відзначення річниці обрання

Поверненням славних імен предків є священним обов'язком нас сучасних, тому заповідник «Гетьманська столиця» закликає всіх долучитись до вшанування видатної події – обрання Дем'яна Ігнатовича на гетьманство, її 350-річного ювілею. Щоб не сказали про нас нащадки: «Славних пращів великих правнуки погані!»

ДО 25-ї РІЧНИЦІ НІКЗ «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

**Любов
КІЯШКО**

заступник генерального директора з наукової роботи НІКЗ «Гетьманська столиця»

В цьому році виповнюється 25 років від часу створення Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». За роки своєї плідної, багатогранної й активної діяльності заповідник з краєзнавчого музею перетворився на важливий осередок культури та пропагування історії Батурина та Гетьманщини.

З метою збереження пам'ятних місць, пов'язаних з історією українсько-козацтва та гетьманства, постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 1993 р. № 445 комплекс пам'яток Батурина було оголошено Державним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця». На момент створення заповідника в штаті працювало всього лише 2 наукових співробітників, які виконували просвітницьку, науково-дослідну, експозиційну, виставкову, пам'яткоохоронну роботу, займалися комплектуванням фондів. З часом чисельність наукового колективу зростала, як і обсяг виконуваних завдань.

Оскільки заповідник «Гетьманська столиця» є багатofункціональний заклад, то і його наукові дослідження мають комплексний та різнобічний характер. Наукові дослідження співробітників заповідника загалом співвідносяться із загальними напрямками наукової пошуку в галузі профільних дисциплін – пам'яткознавства, музеєзнавства, історії України та відображають певну специфіку закладу, чітко окреслене історико-тематичне наповнення в діяльності заповідника. Науково-дослідна робота співробітників Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» – це вивчення історії Батурина, передусім гетьманського періоду. Лівобережжя доби існування України-Гетьманщини, дослідження збереженої культурної спадщини на його теренах. Так в 2017 р. 23 співробітниками наукової частини заповідника проводилось дослідження 37 наукових тем. За темами власного наукового дослідження науковці здійснюють інформаційні пошуки в бібліотеках та архівах України. Заповідник має свій науковий архів, що зберігає і наукові роботи працівників, підготовлені за час його існування. Архів щороку поповнюється значною кількістю історичних довідок, розробок, тематико-експозиційних планів, тощо, і відіграє значну роль у науковому житті колективу.

Велика увага в заповіднику приділяється і фаховій підготовці наукових працівників. В нашому закладі працює один кандидат історичних наук, три аспіранти.

Результати науково-дослідної діяльності заповідника засвідчені чисельними публікаціями наукових розвідок його співробітників у вітчизняних та закордонних наукових виданнях, а також у власних виданнях. З метою наукового дослідження культурно-історичної спадщини Батурина та історії Гетьманщини, повернення уваги громадськості до проблем реставрації, вивчення та охорони пам'яток архітектури міста в 1997 р. заповідником започатковане проведення наукових Батуринських читань, в яких приймають участь провідні науковці України та закордону. За результатами читань з 2006 року друкуються наукові збірники, а з 2010 року започатковано випуск збірника наукових праць «Батуринська старовина». В 2013 р. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» підписав із Чернігівським національним педагогічним університетом ім. Т.Г. Шевченка (сучасним Національним університетом «Чернігівський колегіум») ім. Т.Г. Шевченка та Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК договір про спільне видання наукового збірника «Батуринська старовина», який 29 березня 2013 р. зареєстрований у Державній реєстраційній службі України. Протягом останніх років за участі заповідника було видано кілька збірників матеріалів і документів: Батуринська старовина (2011); Батурин: сторінки історії (2012); П.І. Прокопович (2016). З 2012 р. що два роки заповідник спільно з Центром пам'яткознавства НАН України проводить Міжнародні Спаські наукові читання.

З метою популяризації діяльності НІКЗ «Гетьманська столиця», ознайомлення широкого кола поціновувачів історії Чернігово-Сіверщини, зокрема батуринських старожитностей, у 2006 році заповідником було започатковано видання власної науково-популярної газети «Слово «Гетьманської столиці», на шпальтах якої друкуються розвідки як співробітників заповідника, так і інших дослідників історії. Всього видано 64 номери популярного видання, яку ми розповсюджуємо безкоштовно та друкуємо за кошти спеціального рахунку заповідника. Також заповідник видає путівники, буклети, інформаційні проспекти, каталоги колекцій із власного фондів зібрання.

Упродовж 2009–2016 рр., з метою налагодження науково-дослідної та культурно-освітньої співпраці, НІКЗ «Гетьманська столиця» уклав угоди з Національним центром «Мала академія наук України», Українським інститутом національної пам'яті, Чернігівським національним педагогічним університетом ім. Т.Г. Шевченка; Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Наслідком укладання цих угод стала реалізація спільних проектів: проведення наукових конференцій і читань, творчих конкурсів, здійснення археологічних досліджень, спільне заснування й випуск друкованих наукових видань, то-

що. Дирекцією заповідника проводиться значна робота у сфері міжнародного наукового співробітництва. В 2017 році були укладені договори про гуманітарне співробітництво з Іриною Дмитришин, завідуючою кафедрою в Паризькому Інституті Східних мов та цивілізації з метою організації та проведення науково-просвітницьких заходів з представлення загалу видатного українця, військового діяча і дипломата – Григорія Орлика. Також укладений договір про співробітництво з Університетом «Нижня Дунай» у м. Галац (Румунія) про наукові дослідження спільних сторінок історії України та Румунії XVII–XVIII століть, вивчення та висвітлення діяльності гетьмана Івана Мазепи.

Окрім цього, одним із завдань наукової роботи заповідника є дослідження та наукова обробка музейних колекцій, опрацювання тем та матеріалів, пов'язаних з експозиційною роботою, розробкою концепцій та концептуальних рішень. В 2005–2009 роках наукові співробітники заповідника провели значну роботу з розробки концепції музеєфікації пам'яток заповідника, створення тематико-експозиційних планів. В 2006 р. великими зусиллями колективу «Гетьманської столиці» створена постійна експозиція, що розмістилась в відреставрованих залах Будинку генерального судді В. Кочубея. На початку 2009 р. в приміщенні Воскресенської церковнопарафіяльної школи, розпочав роботу Музей археології Батурина. 22 серпня 2009 р. Президентом України В. Ющенком було урочисто відкрито відреставрований палац К. Розумовського, в якому на сьогодні розгорнулась експозиція Музею Гетьманської слави. Але щоб створити ці експозиції була проведена титанічна робота – це і розроблення концепцій, підбір музейних предметів, проведення наукових експедицій по збиранню матеріалів, наукова робота, пов'язана з визначенням музейних предметів, виявлення середовища, в якому вони побутували. Наш заповідник на момент створення, в 1993 році, не успадкував жодної колекції чи зібрання, тому колектив паралельно працював і над комплектуванням фондів збірки. На сьогодні плідна виставково-експозиційна діяльність базується, як на власному фондівому зібранні, так із залученням до співпраці інших музейних установ. За 2012–2017 роки заповідником були підготовані 110, як стаціонарних так і тимчасових виставок.

У заповіднику працює творчий колектив наукових співробітників, що мають досвід проведення наукової роботи і гідно виконують досить значний обсяг досліджень та використовують їх у своїй діяльності. І як результат заповідник «Гетьманська столиця» на сьогодні є потужним туристичним центром, який щорічно відвідує сотні тисяч відвідувачів з різних куточків України та світу.

БАТУРИНСЬКИЙ ХЛІБ

МАРИНА
ГЕРАСЬКО

завідувач відділу науково-просвітницької роботи НІКЗ «Гетьманська столиця»

В Батурині, як і деінде, люди завжди випікали та споживали хліб. В більш давні часи пекти хліб було справою домашньою, пізніше з'явилися хлібопекарні і магазини, де продавали хліб.

Батурин знаходиться на перетині важливих шляхів, адже тут сходяться чотири тракти, тому в місті завжди була велика кількість подорожуючого люду. Тривалий час на території Батурина дислокувалися військові частини, тут проживало багато їхніх сімей. Також у місті було чимало ярмарків та базарів, в сезон – безліч відпочиваючих, тому потреба в хлібобулочних виробих існувала завжди, бо звичайні домогосподарства могли забезпечити хлібом домашнього виробництва лише власні родини.

Перша згадка про роздрібну торгівлю хлібом у Батурині відноситься до 1912 р.: «торговля у всякого рода торгових заведений, в том числе булочных, постоянная на базарах и ярмарках, разная и развозная». Ці магазини торгували по 12 годин на добу. В 50-х рр. ХХ ст. у Батурині діяла артіль, в якій поряд з іншими виробництвами, у невеличкій хлібопекарні було налагоджено випікання хлібобулочних виробів. Артіль працювала у великому поміщицькому дерев'яному будинку. Дворище розташовувалося на тому місці, де на даний час знаходиться Центр відпочинку «Вітрила Маклая» – приміщення колишнього побутокмбінату. Продукція, вироблена тут, продавалася поряд в кіоску.

На сьогодні словосполучення «батуринський хліб» вже давно забуте і зникло з лексикону жителів нашого містечка, але ще зо два десятиліття тому цей термін був на вустах у всіх, адже Батурин мав свою хлібопекарню і смачні її вироби споживали як батуринці, так і жителі навколишніх населених пунктів.

Своїми спогадами люб'язно поділилася Олександра Олєфіренко, 1941 р.н., за фахом – технолог хлібопекарського виробництва, яка у 1963 році прибула до Батурина за направленням після навчання в Чернігівському кооперативному технікумі: «Думала – відпрацюю та й поїду, а сталося так, що працювала тут все своє життя, звідки й пішла на заслужений відпочинок».

Батуринську хлібопекарню було відкрито на початку 60-х рр. ХХ ст. по вулиці Радянській (нині Самойловича). Вона

підпорядковувалася Бахмацькому районному споживчому товариству (РСТ). На той час до виробничих потужностей входили дві печі «ФТЛ-2» на 24 люльки (люлька – рухома полицка для рівномірного пропекання хліба) по 12 хлібин кожна, або по 4 трійчаки. Одна піч використовувалась для випічки хліба, інша – для булочних виробів, тістомісильні та тісторозподільчі пристрої та ін.

До речі, до відкриття цієї хлібопекарні в Батурині існувала ще одна, яка знаходилася на тому ж дворіщі, в будинку розкуркуленого поміщика Потамана. Наразі це приміщення займає житловий шестиквартирний будинок. За свідченнями старожилів, він був побудований у ХІХ ст.

До штату хлібопекарні входили: завідуючий виробництвом, яких за існування підприємства змінилось 12 чоловік (перший С. Меркульєв, останній – М. Рибець); бухгалтер, лаборант, 4 кочегари (лише їм за шкідливі умови праці видавали молоко), 2 відвантажувачі готової продукції (експедитори), мішкотрус, 2 водії, 2 вантажники, електрик, комірник, техробітник, інженер-механік та 16 пекарів (4 зміни по 4 чоловіки). Загалом на підприємстві людей працювало чимало, тому щоб нікого не образити забувши згадати, прізвищ не називаємо.

Працюючи безперервно в 4 зміни, хлібопекарня випікала за добу в середньому 6-8 тонн хліба різного асортименту. До столу трудящих пропонувалися чорний та білий хліб. Чорний хліб – формовий та листовий, поділявся на житній, пшеничний та житньо-пшеничний різних сортів. Асортимент білого – формового та листового становили: батон, сайка, плюшка, кекс (рецепт якого був розроблений працівниками саме цієї пекарні, це було новинкою, вагою 0,5 кг, смак був неповторний), булочка плетена, вертушка, булочка з родзинками та булочки з різними посипками. До весіль та різних урочистостей пропонувалися короваї, до Великодня – запашні паски та пироги. Проте основною

Обирок, Мости Бахмацького р-ну та Нові Млини Борзнянського р-ну. Лише в Батурині хліб можна було придбати в шести магазинах: хлібному та сільгосп-продуктів, гастрономі, а також в лавках у районі Сільгосптехніки, Львонозаводу та по вулиці Шовковиці. Також батуринський хліб доставляли в чотири робітничі їдальні; в шкільні їдальні Пальчиків, Красного, Батурина (2 школи: середня та допоміжна інтернат), Обмачева, Митченко; в їдальні львонозаводу, колгоспу, СХТ, лікарні; в три кафе: «Сейм», «Полісся», «Зустріч». В закладах масового харчування шматок хліба до страви коштував 1 коп. (ціни станом до 1991 р.). А в магазині за 1 крб. можна було купити 6 їдальні по 16 коп. кожна, 4-5 батонів по 22 коп. 5 сайок по 18 коп. Транспортували хліб до споживача спеціально обладнаним автомобілем ГАЗ-53. Він мав залізну будку, яка містила 90 лотків хліба, по 20 штук кожен, 800 г кожна хлібина. Також транспортування проводилося кінними підводами, які були обладнані спеціальними шафками, що вмщали до 400 буханок. Суворо заборонялося доставляти хліб до споживача у відкритих ємностях чи лантухах, лише відповідно обладнаною технікою. За цим суворо слідувала санепідемстанція – орган державного контролю за якістю та транспортуванням харчових продуктів.

У 1996 р. хлібопекарня припинила свою роботу, проіснувавши близько 40 років, і вже не відновлювала її. З усіх виробничих приміщень нині збереглося лише приміщення моторної станції та декілька господарських споруд, всі інші виробничі потужності розібрані і здані на металобрухт. На початку ХХІ ст. в приміщенні колишньої хлібопекарні планували розпочати «куріпковий бізнес»: розводити куріпок, а продукцію постачати в торгову мережу міст України. Проте мрії залишилися лише на папері.

Варто зазначити, що в Батурині також було налагоджено виробництво кондитерських виробів.

Цим займався цех при комбінаті громадського харчування. Там випікали різноманітне печиво, рогалики, торти, рулети, зефір, безе, запашні паляниці, пироги, різні булочки, ромові баби та ін. В 90-ті роки минулого століття підприємцем Г.І. Бут відкрила приватну хлібопекарню, що мала назву «Дока хліб». Вона займала приміщення, де розміщено сьогодні кафе «Оболонь» приватного підприємця О.П. Ровного.

А ще в лихі 90-ті ХХ ст. чимало наших містян займалися випічкою хлібобулочних виробів в домашніх умовах, бо ті скрутні часи і безгрошів'я спонукали до цього, адже з багатьма мешканцями за роботу розраховувалися зерном і борошном. Тому багато хто був змушений згадати досвід своїх предків і випікати хліб самотужки.

Колектив батуринської пекарні, фото 90-х років ХХ ст.

частиною випічки був хліб, булочних виробів випікали значно менше.

Батуринська хлібопекарня свого часу забезпечувала хлібом навколишні ближні та віддалені села. Хліб доставляли в села: Красне, Митченко, Пальчики, Матіївку, Обмачів, на хут. Осіч, Бондарів,

СВЯЩЕННО- ТА ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛІ ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ БАТУРИНА (НА ОСНОВІ КЛІРОВИХ ВІДОМОСТЕЙ ЗА 1902 Р.)

**НАТАЛІЯ
ПІЛЬТЯЙ**

науковий
співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

В історіографії Батурина історія церкви Покрови Пресвятої Богородиці, в тому числі її священно- та церковнослужителі, спеціально дослідниками не розглядалися. Важливу інформацію нам надають архівні джерела.

У фонді Чернігівської духовної консисторії Державного архіву Чернігівської області зберігаються «Сведения о церквях Конотопского уезда за 1902 год» (клірові відомості), де міститься інформація про клір, приміщення церкви, а також про господарсько-економічний стан храмового комплексу. Більш докладніше зупинимося на служителях Покровської церкви, відомості про яких знаходимо в клірових відомостях по згаданій церкві за 1902 р.

Зведення храму Покрови Богородиці відбулося у 1789 році з ініціативи священника І. Джунковського на кошти прихожан. В архівах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються фотографії Покровської церкви за 1909 р., на яких видно, що храм був збудований на одному з пагорбів Батурина. Він був цегляний, ззовні побілений, з високою триярусною дзвіницею над західним притвором, у довжину і ширину він мав 21 м. З Клірових відомостей дізнаємося також, що храмове приміщення було холодним, тобто неопалювальним. Престол був один – в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці. Церква була в достатньому обсязі забезпечена начинням, необхідним для здійснення щоденного і урочистого богослужіння.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці відносилася до V штату, тобто парафіяльне духівництво складалося у 1902 р. із священника, псаломщика та церковно-старости.

З 14 жовтня 1885 р. по 1908 р. священником при Покровській церкві служив Лаврентій Іванович Нежинцев. Народився він 26 січня 1839 р. у с. Прохори Борзенського повіту, в родині священника. Після навчання в Чернігівській Духовній Семінарії, у 22 роки, був висвячений до Миколаївської церкви с. Заньки Ніжинського повіту священником. Через два роки переведений в с. Козляничі Сосницького повіту, а через 10 років був уже «штатним» священником в Гамалеєвській женській монастирській Глуховського уезду».

Службова діяльність священника в кліровій відомості характеризується наступним чином: «поведення хорошаго; ни съ кем не состоит въ родстве; судимъ и штрафованъ не былъ...» За старанне виконання своїх обов'язків був відзначений набедренником, фіолетовою сукфією, камілавою та золотим наперсним хрестом. Проживав в дерев'яному

будинку, який був збудований у 1885 р. на приписаній до храму землі. Лаврентій Іванович з дружиною Олександрою мав 5 дітей. Син Олександр був священником в м. Борзна, доньки: Олімпіада одружена з діаконом Самбурським, Клавдія – вдова священника Неговського, Анна – заміжня за Колезьким секретарем Косенком та найменша донька Лідія була вчителькою церковно-приходської школи Воскресенської церкви в м. Борзна.

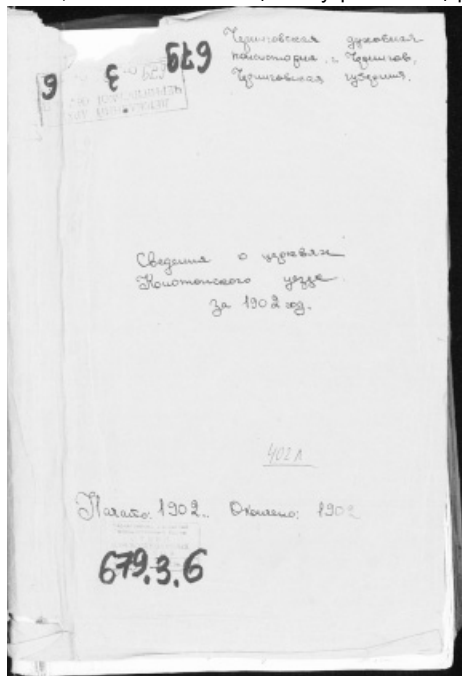
Псаломщиком (дяком) з 1892 р. при Покровській церкві був Максим Джунковський, який походив з родини церковнослужителя Івана Джунковського. Народився він 21 січня 1868 р. в Батурині. Навчався у Борзнянському двокласному міському училищі. У віці 23 роки Преосвященнішим Сергієм, єпископом Новгород-Сіверським посвячений у дяки. Максим Іванович був одружений і мав 4 дітей «живущих при отце и въ училищахъ не обучаются». Так як при церкві будинку для псаломщика не було, він винаймав квартиру та з дозволу Єпархіального керівництва отримував за це 24 руб. в рік «изъ посадов церкви».

З 1887 р. церковним старостою був 53-річний Леонтій Іванович Домашенко. За старанне виконання своїх обов'язків був нагороджений Святійшим Синодом похвальним листом та срібною медаллю.

У Клірових відомостях зазначається, що на утримання церковнослужителів з державної казни виділялося 142 руб., священник – отримував 106 руб., рещту – псаломщик.

Указом Святого Синоду від 4 квітня 1799 р. у міських та соборних церквах встановлювалися правила допомоги представникам духовного стану, які не мали засобів до існування. До них відносилися: заштатне духовенство, вдови та сироти. Так, при Покровській церкві проживала донька священника Нежинцева – вдова Клавдія з дітьми, які навчались в Чернігівському духовному училищі і отримували раз на рік 15 руб. від Єпархіального управління та 100 руб. з емеритальної каси.

Отже, архівні документи повертають із забуття малодосліджену історію церкви Покрови Пресвятої Богородиці.

Титульний аркуш архівної справи
«Сведения о церквях Конотопского уезда
за 1902 год»

Покровська церква, фото 1934 р.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ «ПРОСВІТА»

**РУСЛАНА
ОГІВЄВСЬКА**

заступник завідувача
відділу «Будинок-
музей Генерального
судді В. Кочубея»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Зусиллями української інтелігенції після Лютневої революції 1917 року поширювалася діяльність національної культурно-освітньої організації «Просвіта», яка найбільш активно діяла серед сільського населення. «Просвіта» організувала бібліотеки, драмгуртки, хорова колективи, лекторії. Вони налагоджували видавничу справу, розповсюджували українські книги, газети, часописи. Охоче виступали перед масовою аудиторією, на мітингах, святкуваннях ювілеїв, пам'ятних дат, клопоталися про організацію українських шкіл та гімназій.

У грудні 1917 р. було створено Конотопське товариство «Просвіта». В своїй листівці організатори закликали земляків прийти на організаційне засідання. Ставилося на меті об'єднати в єдине велике просвітницько-культурне товариство окремих осіб та організації м. Конотопа й повіту, які поширювали національну освіту. На початку 1918 року товариство «Просвіта» почало діяти і в Батурині.

У Чернігівській земській газеті за 1918 рік згадується, що 27-28 жовтня в при-

міщенні батуринського земського училища Г.Д. Мохна провів лекцію про історичне значення Батурина. Лекція викликала великий інтерес серед жителів Батурина. Були описані всі історичні постаті, діяльність яких пов'язана з Батурином. Більш детально було розкрито постать гетьмана І.С. Мазепи, якому Батурин зобов'язаний своїм розквітом. Г.Д. Мохна закликав жителів до відродження Батурина і сформулював першочергові завдання: провести залізницю до селища і надати йому статус міста; встановити пам'ятник гетьману Івану Мазепі на Воскресенській площі; територію, де колись знаходився палац І. Мазепи та К. Розумовського, визнати національною власністю. На завершення слухачі лекції виконали гімн «Ще не вмерла України» та «Заповіт» Т.Г. Шевченка, зачитали вірші українських поетів.

У березні 1920 року було обрано Батуринську сільську раду в складі 35 депутатів, яку очолив М.Г. Біліченко. Також почала діяти Батуринська волосна рада під керівництвом І.Г. Мовтяна. Партийна організація Батурина приділяла увагу не лише господарському життю, а й розвитку культури. З доповіді члена бюро Конотопського повіту Г.Абраменка відомо: «Батуринський волосполком в своем составе хороший, надежный, таковой является партийным. Имеется клуб, где имеется некоторая литература. Есть «Просвита», которая ставит спектакли, но таковая является чисто национального направления». В новоствореному Батуринському партійному сільбудинку імені Загиблих вої-

нів діяли гуртки художньої самодіяльності, бібліотека, читали лекції, Кожної неділі товариство «Просвіта» ставило спектаклі для червоноармійців.

У своїй роботі товариство приділяло значну увагу освіті населення, особливо неписьменного. Брало участь у просвітницькій роботі у школах, де систематично читалися лекції. На той час у Батурині діяло три школи: Батуринська двокласна – 414 учнів, Батуринська Воскресенська однокласна – 72 учні, Батуринська Покровська однокласна – 91 учень.

В свою чергу місцеві більшовицькі комітети, спираючись на підконтрольні їм органи влади, висували своїх представників до керівництва «Просвіт». Оголошувалося, що заможне селянство, поміщики й фабрики не мають права брати участь у роботі «Просвіт». Відкрито ставилося завдання перетворити «Просвіту» на ідеологізоване зняряддя комуністичного виховання. У липні 1920 р. було вироблено зразковий статут «Просвіт», який визначив комуністичний характер їхньої діяльності. Однак перебудувати діяльність «Просвіт» виявилось неможливим і тоді більшовики в 1921 році пішли на знищення цих культурно-освітніх організацій.

Отже, представники української інтелігенції в період діяльності товариства «Просвіта» не лише поширювали українську культуру серед населення, а й були осередком національного відродження. Завдяки просвітцям багато українців уперше дізналися про славне минуле свого народу, його боротьбу за національне визволення.

ДО ІСТОРІЇ БАТУРИНСЬКИХ НЕКРОПОЛІВ

**МИКОЛА
ТЕРЕХ**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Розпочинаючи з V століття місця поховань християн входять до складу церковних комплексів і влаштовуються вони переважно на цвинтарі (грецьк., лат. «цemeteryum» – «місце спочинку») біля церкви. За давніми церковними правилами заборонялося ховати небіжчиків у середині храмів і в межах церковної огорожі. Проте в окремих випадках робилися винятки. Спочатку в церквах та біля них стали ховати єпископів, а згодом, за дозволом вищої церковної влади, і високих світських осіб, священнослужителів, достойних християн, тобто тих, хто жертвував великі кошти на храм.

У Батурині в середині XIX ст. були діючі цвинтарі біля міських церков – Воскресенської та Покровської, а також цвинтарні місця згоріли під час пожеж церков: Новомиколаївське, Старомиколаївське та Троїцьке.

Прагнучи вшанувати пам'ять померлих, на їх могилах родичі встановлювали декоративні монументи, різного роду

фігурні плити з каменю як символу вічності, з витонченими орнаментами та красномовними епітафіями.

В 30-х роках минулого століття, за вказівкою радянської влади мешканці Батурина зруйнували надгробні пам'ятники та плити біля церков. Їх використовували як будівельний матеріал. Тому відомості про померлих, які були поховані в межах церковної огорожі, залишились таємницею.

Працівники заповідника в ході етнографічних експедицій містечком нерідко відносять у господарствах місцевих жителів уламки надгробних пам'ятників та плит з іменами небіжчиків. Головний архітектор заповідника Тетяна Кербут передала надгробок з могили Боровської Домініки Тимофіївни, уродженої Рахінської померлої в 1888 р. Цей надгробок віднайдено у 2008 році під час реставраційних робіт Воскресенського храму під сходами церкви. А у вересні 2012 року житель Батурина В'ячеслав Москалець звернувся до дирекції заповідника з пропозицією передати фрагмент надгробка, який він віднайшов у власній садибі під час ремонту ганку по провулку Набережному, 2. Ця плита походить з могили священика Петра Йосиповича Боровського. У жовтні 2013 року місцева жителька Олександра Шеремет, що проживає по вулиці Многогрішного, 58, передала надгробок який, як гадаємо, тісно пов'язаний з родиною Боровських: це плита з могили Ганни Петрівни Гулевич (уродженої

Боровської), померлої в 1906 р. Зі слів О. Шеремет, надгробок був випадково віднайдений під час ремонтних робіт ганку. Провівши дослідницьку роботу, науковці заповідника довели причетність священика П. Боровського до Покровського храму містечка Батурина й те, що він і представники його родини упокоїлись на цвинтарі саме цієї церкви.

Треба віддати належне кмітливості та завзятості мешканців Батурина, які розтягли досить тяжкі фрагменти могильних плит на значну віддал від цвинтаря!

Відомості про поховання на цвинтарях Батуринських церков можна зустріти в архівних документах та періодичній пресі. В № 19 газети «Черниговские Епархиальные известия» від 01 жовтня 1874 року автором віднайдено некролог протоієрея Андрія Жуковецького. В ньому йдеться, що 14 серпня, на 78 році життя помер благочинний 5-ї піхотної дивізії, протоієрей Андрій Жуковецький й був похований на цвинтарі Батуринської Воскресенської церкви. Некролог містить і короткий життєпис небіжчика. Андрій Жуковецький 52 роки прослужив священиком, у тому числі 42 роки – під знаменами 19-го піхотного Костромського полку, який на той час розташовувався на території військових таборів Батурина.

Це не перше відкриття даних про поховання на церковних цвинтарях Батурина. Маємо надію, що подальше дослідження історії батуринських цвинтарів буде успішним.

ДАРІЯ РОЗУМОВСЬКА (до історії родоvodu гетьмана К. Розумовського)

Олексій КАГАДІЙ

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Стаття є першою спробою на основі історичних джерел дослідити історію короткого життя дочки гетьмана України – Дарії Розумовської. Інформація, викладена у статті, базується на описі Високо-Петрівського монастиря у Москві, журналі видачі найвищих нагород Російської імперії та камер-фур'єрських журналах середини XVIII ст.

Катерина Іванівна, дружина гетьмана, народилася у родині Івана Львовича та Дарії Кирилівни Нарішкіних. Коли Катерині виповнився один рік – помирає її мати, а у п'ять років вона втрачає батька та застається сиротою. У 17 років, 27 жовтня 1746 року, за побажанням імператриці Єлизавети Петрівни, вона виходить заміж за Кирила Григоровича, майбутнього гетьмана України. У цьому шлюбі народилося 11 дітей.

У жовтні 1753 року у гетьманській родині на світ з'явилася шоста дитина. Гетьман із дружиною назвали свою доньку ім'ям

сила ім'я матері гетьмана – Наталія, перший син – ім'я його брата Олексій, друга дочка носила ім'я в честь імператриці Єлизавети, яка піднесла родину Розумів.

Катерина Іванівна з турботою та увагою відносилася до доньки, яку від народження було оточено штатом няньок та годувальниць. Імператриця Єлизавета Петрівна стала хрещеною матір'ю для Дарії та подарувала їй коштовний натільний хрестик. Безхмарний родинний спокій враз зникає, коли 25 липня 1762 року на дев'ятому році життя Дарія помирає. На жаль, ми не маємо даних, за якими б вдалося встановити від чого та за яких обставин обірвалося її життя. Не збереглося навіть жодного її портретного зображення, а змістовна монографія «Родина Розумовських» надає відомості про неї лише у вигляді років її життя.

25 липня 1762 року родина зібралася за траурною вечерею, перед якою до петербурзького палацу гетьмана на р. Мойці приїхала нова імператриця Катерина II. Вона власноруч прикріпила до траурного вбрання Катерини Іванівни орден Святої Катерини, намагаючись трохи розрадити пригнічену горем матір.

Родина гетьмана ще не мала тоді власної родинної усипальниці, тому було прийнято рішення поховати Дарію у родинній усипальниці Нарішкіних – Боголюбському соборі Високо-Петрівського монастиря у Москві. Саркофаг з тілом Дарії було вста-

ДОСТОПАМ'ЯТНЬЯ МОГИЛИ
В Московській Високо-Петрівській
усипальниці

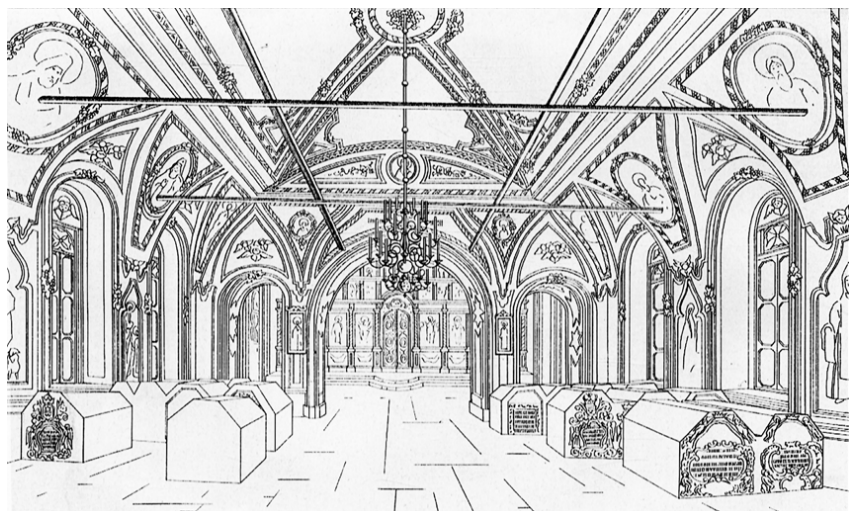
Схема розміщення саркофагу Дарії Розумовської (перший ряд, № IX).

номером «IX», а поховання її бабусі Дарії Кирилівни Нарішкіної помічено номером «VIII». Саркофаг Дарії було вкрито покривом з оксамиту, на якому золотими нитками був вишитий напис «Разумовская Дарья Кирилловна, графиня, девица, дочь графа Кирилла Григорьевича Разумовского, р. в октябре 1753 †25 июля 1762».

Достеменно відомо, що Дарія Кирилівна Розумовська стала практично останньою, кого поховали у цьому соборі. Після «морового повітря» 1771 року у соборі вже не хоронили.

Смерть доньки підірвала здоров'я Катерини Іванівни: вона починає часто хворіти. Померла вона 23 липня 1771 року. Кирило Григорович Розумовський поховав дружину у Благовіщенській усипальниці Олександрівської лаври у Санкт-Петербурзі, у одному склепі зі своїм старшим братом, Олексієм Григоровичем. Вона пережила доньку Дарію лише на 9 років.

На сьогодні більшість саркофагів, які знаходились у середині усипальниці Нарішкіних, мають жакливі стан, повністю стерті епітафії. На жаль, саркофаг Дарії, доньки гетьмана Кирила Розумовського, знаходиться серед числа тих надгробних пам'ятників, які потребують масштабної першочергової реставрації.

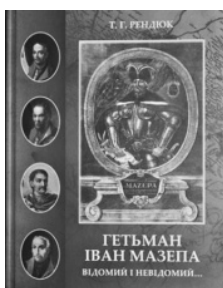
Усипальниця Нарішкіних у Боголюбському соборі Високо-Петрівського монастиря.

матері Катерини Іванівни – Дарією. До речі, усі діти у родині Розумовських були названі на честь найближчих родичів чи значущих для родини осіб. Перша дочка но-

вовлено у лівій, жіночій стороні собору, поряд із саркофагом її бабусі, Дарії Кирилівни Нарішкіної. На малюнку місце поховання Дарії Кирилівни Розумовської помічено

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

Нещодавно бібліотечний фонд НІКЗ «Гетьманська столиця» поповнився п'ятимовним ілюстрованим історично-документальним нарисом кандидата історичних наук Т.Г. Рендюка «Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий». Нарис розроблений на основі широкої джерельної бази та власних досліджень автора і розкриває маловідомі аспекти політичних, дипломатичних та культурно-духовних взаємозв'язків між гетьманом України Іваном Мазепою та його сучасниками – господарями Молдови та Валахії наприкінці XVII – початку XVIII ст., а також роль сусідніх з Україною Румунії та Республіки Молдова у збе-

реженні протягом 300 років пам'яті про видатного історичного діяча і блискучого борця за незалежність Української держави.

Найцікавішими у дослідженні є прикінцеві розділи, де йдеться про долю останків гетьмана та історичну пам'ять про нього. Читачеві цікаво буде дізнатися, що гетьмана з дозволу турецького султана мали поховати в Єрусалимі, у церкві Гробу Господнього, але через об'єктивні причини він знайшов останній притулок у місті Галаці (сучасна Румунія).

Книга «Гетьман Іван Мазепа – відомий і невідомий» буде цікавою не лише науковцям, а й пересічним читачам, які цікавляться історією України.

ЗБЕРІГАЧ РОДИННОЇ КОЛЕКЦІЇ РОЗУМОВСЬКИХ

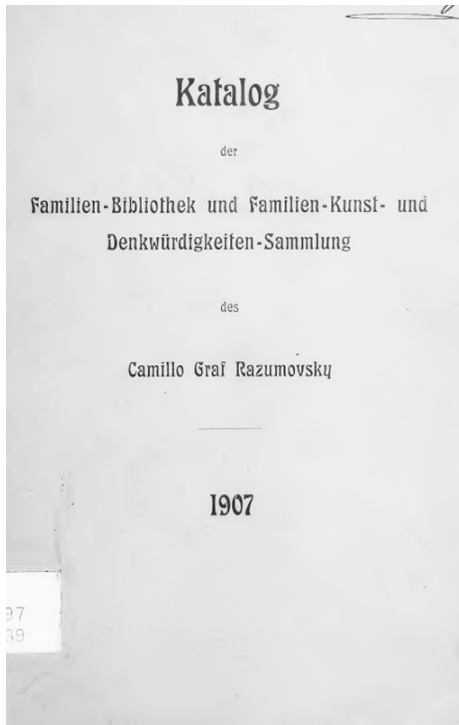

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу історії Гетьманства НІКЗ «Гетьманська столиця»

Каміл Львович Розумовський – правнук гетьмана, представник австрійської гілки родини, що існує досі. Саме він був одним із меценатів першої реставрації палацу К. Розумовського в Батурині і впродовж свого життя зберігав не лише родинні традиції, а й меморіальні речі своїх предків.

Каміл Розумовський став автором кількох книг з історії своєї родини. Ці дання були написані німецькою мовою та видані незначним тиражем, а тому дуже рідкісні. В 1913 р. в м. Галла вийшла праця, адресована нащадкам: «Aus alten Zeiten. Graf Kirill Grigorievitch Razumovsky. 1728–1803. Ein Gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Als Manuscript gedruckt». У цій книзі Каміл намагався розкрити важливі діяння свого видатного прадіда – гетьмана Кирила Розумовського. У передмові до книги він написав: «Коли мої діти зацікавляться багатим на події життям свого предка, якого добрий характер не зазнав змін, ... то віддати честь пам'яті Кирилу Розумовському вони зможуть завдяки своїм гідним вчинкам, тоді й я буду за мій труд вповні винагороджений».

Титульна сторінка каталогу родинної збірки родини Розумовських.

Відомо, що Каміл неодноразово відвідував гетьманську столицю. У книзі він згадує цікавий епізод, який трапився з ним під час перебування у Батурині в 1909 р.: «...один молодий горожанин на прізвище Стокоз (Stokos), власник гарного магазину, приніс нам у подарунок славну батуринську шинку на тарілці, що була покрита рушником з прекрасними українськими узорами, а до того ще й срібну медаль 1748 р. з образом цариці Єлизавети, і просив цю медаль прийняти на знак незмінної вдячності його родини до Розумовських, так як Кирило Розумовський зробив предка Стокоза незалежною людиною».

Також авторству Каміла належить каталог родинної збірки, виданий в 1907 р. німецькою мовою: «Katalog der Familien-Bibliothek und Familien-Kunst- und Denkwürdigkeiten – Sammlung des Camillo Graf Razumovsky». Ця книга, яка складається з двох об'ємних частин, є неоціненним джерелом щодо вивчення вподобань, захоплень та мистецьких смаків родини Розумовських, а саме особисті речі можуть розповісти значно більше, ніж книги чи архівні матеріали.

З першої частини книги дізнаємося, що у сімейній бібліотеці Розумовських нарахувалося 279 книг з європейської історії, у тому числі щоденники, спогади видатних особистостей XIX ст. Вартим уваги є розділ, який містить публікації, присвячені історії родини Розумовських, зокрема: перше видання О. Васильчикова, Д. Бантиш-Каменського.

Цікавість викликає розділ, який вміщує перелік спогадів та альбомів представників родини Розумовських, зокрема

Каміл Львович Розумовський, фото поч. XX ст.

2 альбоми з життєвими епізодами Лева Розумовського, альбом із сімейними портретами та спогадами графині Рози Розумовської. Також у переліку зазначено чималу кількість нотного зібрання їхньої родини: пісні для віолончелі, складені та присвячені Марії Розумовській, твори Людвіга ван Бетховена (Симфонія № 5 та № 6, квартети Розумовського, присвячені сину гетьмана Андрію Розумовському). У книзі містяться зображення видів замків та надгробних пам'яників родини Розумовських.

Друга частина книги «Katalog der Familien-Bibliothek und Familien-Kunst- und Denkwürdigkeiten – Sammlung des Camillo Graf Razumovsky» містить перелік портретів, мініатюр, гравюр зображень представників родини Розумовських, які перебували у зібранні Розумовських та інших членів родини.

Сьогодні в експозиції палацу гетьмана України Кирила Розумовського представлений лейб-компанійський палац XVIII ст., який належав Кирилу Розумовському. Ця цінна родина реліквія довгий час зберігалася у родині нащадків гетьмана, і можна сміливо припустити, що цим ми завдячуємо й Камілу Розумовському. Саме він прищепив наступним поколінням любов до історії своєї родини, важливість збереження її традицій та унікальних речей, що є свідками життя та діяльності гетьмана К. Розумовського.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Дописи

Батуринська волость, Конотопського повіту (на Чернігівщині). У нашій волості урожай озимини, як уже виявилось, буде дуже кепський. Селяне хлібороби, які оглядали свої поля, засіяні озиминою – житом та пшеницею, з сумом запевняють, що й сього року покладають надію на урожай ніяк не можна, ще добре, як буде похорий хоч на тогорішній. Всюди по низьких землях, куди не глянь, чорніє і тільки де-не-де зеленіє та озимина, яку було посіяно зараз же після дощу, що випав був в августі.

Решта посівів, як запевняють селяне, потрухли в землі не прорісши.

А озимина, посіяна по високих землях під засуху, торік не поскодила і тепер тільки що почала витикатися із землі і хоч не зовсім добре сходить, але все ж таки підтримує надію хоч на плохенький урожай.

Батуринські селяне особливо цікавляться сходами озимини на 125 дес. Землі, яку вони орендують у київського окружного інж. відом. і на який сходи на решті виявляються путящими.

Розлив річки Сейма нарешті дійшов до надзвичайних розмірів. Така повінь, як сього року, на скільки пам'ятають ста-

рі люде, була у нас року 1845. Повінь наробила багато лиха тим мешканцям, що живуть на низу коло Сейма.

У кожній хаті порозвалювались печі та груби. Тини, якими було обгороджено оселі, хвиля повибивала і позаносила не знати куди. Де хто з селян не дощитався свиней та скоту. По улицях їздять човнами. Вода у хатах досягає стелі. Вдодачу до сього знесло казенну хату. Рух з одного боку річки на другий припинився зовсім, бо казенний паром стоїть де-кілька днів нерухомо, до того ж він такий, що й на топливо вже не годиться, зогнив.

Газета «Пада», 1908 р., № 96

З ФОНДІВ ЗАПОВІДНИКА

ТЕМА «ТРАГЕДІЇ БАТУРИНА 1708 РОКУ»
В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІОКСАНА
НОВИКзберігач
фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Батуринська трагедія 1708 року у вітчизняній історії займає особливе місце, і тому замовчування цього історичного факту довгі роки закономірно посилювало до нього увагу, передусім – з боку самих українців. Адже саме після здобуття Україною державної незалежності ідея відродження однієї з гетьманських столиць – славного Батурина – дала поштовх до формування у свідомості пересічного українця національної ідеї, якою він озброєний і донині. Саме в цей дуже тяжкий випробувальний для всіх нас час ми повинні розуміти, що саме тоді, у 1708 році, внаслідок розгрому українських сил у Батурині було розпочато процес переходу під політичний та військовий вплив імперської Росії та винищення української еліти протягом трьох віків.

Найвагоміший внесок у відновлення історичної пам'яті та відбудову сучасного Батурина зробив Президент України В. Ющенко. Перебуваючи в Батурині у травні 2003 р., тоді ще головний опозиціонер, Віктор Ющенко заголосив увагу на темі Батурина, наголосивши, що аморальним є те, «що досі немає жодного пам'ятника невинно убитим». І тому одним з найголовніших завдань відділу фондів НІКЗ «Гетьманська столиця» є поповнення фондів заповідника творами мистецтва, які б ілюстрували історичні події, пов'язані з Батуринською трагедією 1708 року. Ця колекція, яка є своєрідним пам'ятником, створеним сучасними українськими художниками для

майбутніх поколінь, налічує п'ятнадцять творів образотворчого мистецтва. Серед них – дванадцять робіт, створених професійними художниками та три роботи майстрів народного мистецтва, присвячених Батуринській трагедії. Колекція формувалась протягом 2003–2017 років і є результатом кропіткої роботи дирекції та працівників заповідника. Ці роботи досить різні, написані в різних жанрах, різною технікою, але об'єднує їх одне – прагнення відтворити події тієї страшної листопадової ночі, показавши світу витoki боротьби українського народу за незалежність та нагадати суспільству про необхідність пам'ятати про цю, заплачену українським народом за цю далекосяжну мету.

Цикл статей, присвячених 310-річчю з дня Батуринської трагедії 1708 р. розпочинаємо із представлення загалом картини «Батуринські яблука, або Меншиков у Батурині» (1995 р., полотно, олія,

81×100, інв. № 501/СП). Автором картини є член Національної спілки художників України, художник-монументаліст Микола Данченко. Даний витвір мистецтва був подарований Миколою Кочергою, нашим земляком, фундатором Генерального консульства України в Чикаго. Ця картина брала участь у Міжнародній виставці «Україна – Швеція: на перехрестях історії XVII–XVIII ст.» в Українському Музеї в Нью-Йорку (США) у 2010 році, а також у виставці «Україна Гетьманська в образах сучасних художників» у Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана у 2012 році. Від дня створення Музею археології Батурина картина перебуває в його постійній експозиції. Дана картина представлена в каталозі «Україна Гетьманська в образах сучасних українських художників» із серії «Колекція НІКЗ «Гетьманська столиця», випущеного у 2011 році.

Данченко М. Батуринські яблука, або Меншиков у Батурині. 1995 р.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідощтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована в ТОВ «Конотопська міська друкарня»
(вул. Красногірська, 9, м. Конотоп Сумської обл., 41600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 349.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Герасько Марина Олександрівна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Саєнко Наталія Анатоліївна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії